

Heeft de rechtssociologie een toegevoegde waarde? Reflecties naar aanleiding van een oratie van Kees Schuyt*

J. Griffiths**

1. Inleiding: (sociale)wetenschap en toegevoegde waarde

Er kan over de aard van de (rechts)sociologie zeer verschillend worden gedacht, al naar gelang men zich aansluit bij verschillende ken- en wetenschapstheoretische stromingen, verschillende doelen voor ogen heeft, de samenleving bekijkt vanuit verschillende basisdisciplines, enz. Er zijn bijna evenveel rechtssociologieën als er rechtssociologen zijn.

Wanneer ik me afvraag wat de toegevoegde waarde van de rechtssociologie kan zijn, heb ik het derhalve niet over het onzinnige vraagstuk van 'het wezen' daarvan. Het gaat mij alleen om de vraag: wat kunnen rechtssociologen toevoegen aan de reeds aanwezige kakofonie van informatie, meningen, standpunten, inzichten, beschouwingen, ervaringen, ontmaskeringen, pleidooien, kritieken, enzovoorts, die allemaal betrekking hebben op 'het recht'?

Vaak stelt men zo'n tendentieuze vraagje om het triomfantelijk met 'niets' te kunnen beantwoorden. Dat is echter mijn bedoeling niet. Die toegevoegde waarde is er wel degelijk en is niet voorbehouden aan één bepaalde opvatting van de rechtssociologie. De zaak behoeft geen diepzinnige analyse. Er zijn namelijk twee soorten toegevoegde waarde die men als rechtssocioloog kan produceren: door middel van het gebruik van niet door iedereen beheerste onderzoekstechnieken nieuwe informatie verschaffen (waarneming) en (eventueel reeds bestaande) kennis in een nieuw daglicht plaatsen (theorievorming). Voorzover men iets bijzonders over het recht heeft waargenomen of iets bijzonders daarover weet te vertellen, heeft men de wetenschappelijke pretentie van de rechtssociologie waargemaakt.

* Een uitgebreidere versie van dit artikel verschijnt in *NNR* 1984/1.

** Fac. der Rechtsgeleerdheid, RU Groningen.

Ongetwijfeld heeft de Nederlandse rechtssociologie belangrijke bijdragen geleverd aan onze informatie en ons inzicht omtrent het recht. In het bijzonder geldt dit voor het werk van Kees Schuyt, waarbij ik in de eerste plaats denk aan zijn onderzoek (samen met Groenendijk en Sloot) naar de vraagzijde van de rechtshulpverlening in Nederland, *De Weg Naar Het Recht* (1976). In 1980 heeft Schuyt zijn leerstoel rechtssociologie aan de juridische faculteit te Nijmegen ingeruild voor één in de empirische sociologie te Leiden. Op 11 juni 1982 hield hij zijn oratie, getiteld 'Ongeregeld heden,' handelend over 'de relaties tussen rechtsstaat en verzorgingsstaat en de rol, die met name de toegenomen wet- en regelgeving in de relaties speelt' (p. 6). Gezien zijn staat van dienst ziet men een oratie van zijn hand met grote belangstelling tegemoet, zeker wanneer een nieuwe theorie over recht en wetgeving toegepast wordt op een zo gecompliceerd en actueel onderwerp.

2. Een samenvatting van Schuyts oratie

De opbouw van Schuyts betoog is als volgt:

1. Schuyt begint met het formuleren van bovengeciteerde probleemstelling. Deze gaat vergezeld van de intrigerende opmerkingen, dat 'het ongeregeld heden' misschien iets te maken heeft met een 'sterke mate van reglementering', dat de 'wanorde' misschien niet *ongeregeld* maar *anders* geregeld is, en dat 'de informele regels van de wanorde iets te maken (hebben) met eventuele wanorde in de formele regels en formele regelsystemen' (p. 5-6).

2. Vervolgens constateert hij vier 'spanningsrelaties' tussen 'de rechtsstaat' en 'de verzorgingsstaat': 1. 'het teveel aan regels en regelzucht bedreigt de vrijheid en de rechtsstaat'; 2. 'de legitimiteit van rechtsbeslissingen is afgenomen'; 3. 'het handhaven van het huidige niveau van de verzorgingsstaat en de daarmee gepaard gaande toenemende noodzaak tot autoritair optreden van de overheid (zal) de rechtsstaat in gevaar brengen'; 4. de problemen opgeroepen door de toenemende 'individuele en collectieve agressie en geweldplegingen' (p. 6-12).

3. De 'normenvloed' van de verzorgingsstaat ondermijnt het gezag van het recht. Een 'herbezinning' op de aard en omvang van de overheidstaak is nodig. Naast inhoudelijke theorievorming over de juiste 'inhoud van de verzorgende staatstaak' zal 'tevens een reflectie nodig . . . zijn op de sociale werking van wetten, omdat zonder beter inzicht in de vele bedoelde en onbedoelde sociale gevolgen van goedbedoelende wetten de inhoudelijke plaatsbepaling van de omvang van de Staatszorg weer op iets onverwachts kan uitlopen' (p. 12-15).

4. De instrumentalistische opvatting van wetgeving als 'instrument in handen van de overheid om maatschappelijke problemen op te lossen' is verantwoordelijk voor een groot deel van de overvloed van wetten. Een toenemend aantal problemen wordt te lijf gegaan met steeds meer wetsregels, die steeds minder effectief blijken te zijn. Een meer adequate 'theorie van wetgeving' moet ontwikkeld worden om 'uit deze dreigende impasse te geraken van de al vaker gesignaleerde onmacht van de wetgever, die in mindere mate in staat zal zijn op de gigantische sociale vraagstukken van de komende vijf à tien jaar adequaat te reageren.' Voor 'een anders georiënteerde theorie-ontwikkeling en onderzoekprogramma' is een nieuwe 'generatieve metafoor' nodig: 'Recht en wetgeving kunnen gezien worden als vorm van communicatie' (p. 15-19).

5. Binnen het gezichtsveld dat door zo'n nieuwe metafoor wordt geopend, 'staat de verstandhouding tussen juristen en niet-juristen en de relatie, die de niet-juridisch geschoolde burgers onderhouden met recht en wet centraal'. De communicatie als aspect van deze verstandhouding heeft weinig aandacht gekregen, ondanks het feit dat 'het recht bij uitstek een verbale aangelegenheid is'. 'Indien nu niet-juristen uit . . . (de complexe sociale werkelijkheid) van handelingen, gebeurtenissen, situaties en standen van zaken totaal verschillend abstraheren, dan is er alle kans op begripsverwarring en misverstand . . . Er is sprake van tenminste twee taalsystemen, die ieder eigen kenmerken bezitten' (p. 19-24).

6. Twee fundamentele problemen van elk rechtssysteem zijn het *correspondentieprobleem* (het gebrek aan overeenstemming tussen door de regels voorgeschreven gedrag en het feitelijk gedrag) en het *transformatieprobleem* (het naast elkaar staan van verschillende abstractiewijzen en het ontbreken van adequate 'transformatieregels' die 'de taal van de ene abstractiewijze . . . verta(len) in de taal van de andere abstractiewijze'). '(H)et *ongeregeld heden* . . . komt . . . vooral voort uit het feit, dat er wel talloze formele en informele regelsystemen zijn ontwikkeld, maar dat de regels die de onderlinge betrekkingen — uitwisselingen en transformaties — tussen de diverse regelsystemen beheersen, ontbreken' (p. 24-32).

7. Een belangrijke transformatieproblematiek in het recht betreft het verschil tussen 'analoge' en 'digitale' communicatie. 'Recht en wetgeving kunnen gezien worden als een systeem van digitale communicatie, terwijl in de samenleving de ervaringen en verwachtingen van burgers sterk analoog van karakter zijn.' '(B)ij digitale communicatie wordt er één boodschap, één informatie, en niet meer dan één tegelijk overgedragen; bij analoge communicatie draagt de boodschap nog additionele informatie mee . . .' De werking van het recht in de samenleving houdt dus een dubbele transformatie in: eerst vanuit analoge communicatievormen in de samenleving naar de digitale communicatie van wetgeving en rechtspraak, en daarna bij de concrete rechtstoepassing en uitvoering weer van digitale naar analoge communicatie. Bij gebrek aan volmaakte transformatieregels treedt telkens 'verlies aan zin en betekenis' op. '(I)n de uitwerking van (het "digitaliseren") ligt een sleutel voor de verklaring van het legitimiteitsverlies dat aan recht en wet wordt toegeschreven.' 'De kracht van wetgeving en de kracht van het recht zal vooral daar liggen waar de sociale werkelijkheid zelf reeds kenmerken bevat van digitale communicatie en zal averechts werken waar recht en wet worden toegepast op daarvoor niet passende situaties.' Recht en wetgeving kunnen 'individueel welzijn' — 'een gevoelstoestand van heilheid en zinbeleving (die) bij uitstek analoog van aard is' — niet bewerkstelligen. 'Wat recht en wetgeving mogelijkwerijs wel kunnen . . . is reageren op acute, derhalve vaak digitale, situaties van ellende, nood, het plotseling wegvallen van een gezinshoofd of moeder, het wegvallen van een middel van bestaan, situaties van discriminatie en onrecht.' Hierin ligt 'een formeel antwoord op de vraag naar de omvang van de staatszorg (dat) . . . niet uitsluitend . . . uit politieke overtuiging of politieke wensen (voortkomt), maar ook uit een beredeneerde analyse van de sociale werking van het noodzakelijke middel van de staatszorg, namelijk recht en wetgeving' (p. 32-43).

Het bovenstaande vat de inhoud van Schuyts betoog samen. Ik heb getracht zowel de logische opbouw als de concrete argumenten ervan zo getrouw mogelijk weer te geven. Mijns inziens komt de essentie van het betoog op het volgende neer: De crisis van de verzorgingsstaat en in het bijzonder de spanning met het ideaal van de rechtsstaat vloeit voort uit een overmatig en ongericht gebruik van wetgeving. Om de grenzen aan te geven van hetgeen met wetten te bewerkstelligen is, hebben wij een theorie van wetgeving nodig, die

gebaseerd is op inzicht in de sociale werking van rechtsregels. De toepasbaarheid van een rechtsregel wordt bepaald door een zeer klein deel van de maatschappelijke realiteit en rechtsbeslissingen geven doorgaans de ene of de andere partij volledig gelijk, zonder dat rekening gehouden kan worden met het minder zwart-wit karakter van de feitelijke omstandigheden waaruit conflicten voortkomen. Daarom dient de taak van het recht beperkt te blijven tot situaties die wél een duidelijk zwart-wit karakter hebben: het recht kan in schrijnende gevallen van onrechtvaardigheid en nood een oplossing bieden, maar kan geen welzijn bewerkstelligen.

Deze boodschap is minstens zo oud als het liberalisme – hetgeen natuurlijk niet wil zeggen dat het gegeven advies niet juist zou kunnen zijn. De vraag is echter of het Schuyt gelukt is wezenlijk nieuwe argumenten voor zijn boodschap te vinden.

3. Bespreking

Tot de elementaire eisen van een empirische wetenschap behoort dat men zorgvuldig omgaat met de gebruikte begrippen, een hoog ontwikkeld respect heeft voor feiten, en rekening houdt met de voor het onderwerp relevante literatuur. Een eerste kennismaking met Schuyts oratie zal bij vele toehoorders en lezers wellicht tot enige ongerustheid leiden met betrekking tot deze drie eisen. Kan deze ongerustheid worden weggenomen door zijn betoog wat grondiger te bestuderen?

3.1. *Begrippen*

Wat Schuyt precies bedoelt met sommige van de in zijn oratie voorkomende begrippen, wilde mij niet altijd volkomen duidelijk worden. Ik beperk me hier tot een bespreking van de centrale begrippenpaar van zijn betoog: analoog/digitaal.

De stelling waar Schuyt uiteindelijk op uit is, betreft het verschil tussen de taal van juristen (van 'het recht', dus) en die van niet-juristen (van 'de samenleving'). Deze talen verschillen volgens hem niet alleen doordat ze dezelfde werkelijkheid door middel van verschillende begrippen weergeven, maar wat nog belangrijker is, ze verschillen in '*vorm*' (p. 32). De taal van niet-juristen is overwegend 'analoog' van aard, terwijl die van het recht overwegend 'digitaal' is. Dit impliceert dat bij de transformatie van analoge boodschappen uit de samenleving naar de digitale vorm van communicatie in het recht (bij wetgeving, rechtsprocessen, e.d.), omvangrijke informatie-

verlies optreedt. Hetzelfde gebeurt wanneer de digitale boodschappen van het recht (wetten, vonnissen, e.d.) transformatie ondergaan naar de analoge vorm van communicatie in de samenleving. Omdat dit informatieverlies ongewenste gevolgen kan hebben ('legitimiteitsverlies' en de verschillende euvels van het 'ongeregeld heden'), dient het recht beperkt te zijn tot die onderwerpen waarvoor de correspondentieregels van de alledaagse taal een betrekkelijk digitale vorm van communicatie opleveren. Dit blijken dezelfde onderwerpen te zijn die door het klassieke liberalisme tot de verzorgingstaak van de staat worden gerekend: 'acute . . . situaties van ellende, nood, het plotseling wegvallen van een gezinshoofd . . . situaties van discriminatie en onrecht' (p. 43).

Wat is dan precies de betekenis van het begrippenpaar waarop Schuyts nieuwe theorie over wetgeving gebaseerd is? Aanvankelijk lijkt het betrekkelijk onproblematisch: 'bij digitale communicatie wordt er één boodschap, één informatie, en niet meer dan één tegelijk overgedragen; bij analoge communicatie draagt de boodschap nog additionele informatie mee' (p. 33). Een afbeelding van iets bevat bijvoorbeeld meer informatie dan een verbale mededeling over hetzelfde onderwerp. Analoge communicatie associëert hij verder met 'non-verbale communicatie' over dingen die 'moeilijk onder woorden te brengen' zijn (p. 34); digitale communicatie vindt plaats door middel van reeksen ja/nee- of aan/uit-mogelijkheden (p. 35). Tot dusver weten wij ongeveer waar hij het over heeft, maar van een verschil tussen de taal van juristen en niet-juristen is nog geen sprake. 'Maar,' zegt Schuyt, 'ook taal kan meer of minder dubbelzinnig zijn' (p. 33). Analooog taalgebruik kan 'tamelijk tegenstrijdige, verwarrende en dubbelzinnige boodschappen brengen' (p. 34). Wellicht heeft hij gelijk, dat een 'technische taal, een deskundigentaal . . . digitaler dan de dagelijkse spreektaal' is (p. 33), althans in die zin, dat het voor bepaalde doeleinden meer precisie mogelijk maakt. Deze observatie, als ook de gedachte dat de transformaties over en weer onvermijdelijk informatieverlies opleveren, ontlenen een zekere plausibiliteit aan het feit dat ze behoren tot het oudste collectieve gedachtengoed over rechtssystemen. Hoe dan ook, voor mij is onduidelijk hoe deze noties Schuyt verder kunnen brengen in de richting van zijn doel, want de constatering dat juristentaal in het algemeen preciezer is dan leken taal impliceert op zich geen verband met onderwerpen waarop het recht wel of niet goed toe te passen is.

Om dit doel te bereiken, moet hij aannemelijk maken dat de werkelijkheid, waarover juristen en leken communiceren, zich onderscheidt in 'analoge' en 'digitale' onderwerpen, althans dat er onderwerpen zijn waarbij het verschil in dit opzicht tussen de 'taal' van juristen en van leken relatief groot

of klein is. Wil zijn stelling met betrekking tot juristen- en leken taal toetsbaar zijn, dan moet hij ook duidelijk aangeven welke attributen een onderwerp min of meer 'analoog' dan wel 'digitaal' maken. Dit doet hij niet. Wat hij wel doet, is het begrippenpaar associëren met allerlei onderwerpen waarover gecommuniceerd zou kunnen worden. Schuyt laat het aan de lezer over te ontdekken wat de gemeenschappelijke noemer is waarop deze associatie berust. Een makkelijke opgave is dat echter niet:

Onderwerpen die 'analoog' respectievelijk 'digitaal' zijn.

Analoog

- '(z)intuigelijke indrukken zoals horen, zien, voelen, ruiken' i.t.t. 'kennisvorming via woorden' (p. 35);
- 'situaties . . . gekenmerkt door vaagheid, gevoeligheid, continuïteit, concreetheid, veelomvattendheid' (p. 36);
- '(demonstraties . . . waar 'veel' mensen aanwezig zijn, nooit exact te zeggen hoeveel, en waar 'veel' mensen gezamenlijk tegen iets zijn' (p. 36);
- 'het gevoel' i.t.t. 'het verstand' (p. 37);
- 'algemene begrippen' in het recht (p. 37);
- de 'ervaren en beleefde werkelijkheid' (p. 37);
- organisaties die 'alleen maar héél democratisch, héél gelijk te werk gaan' (p. 39);
- situaties 'als het omgangsrecht' (p. 39);
- een toestand 'van langdurige ziekte of ongeschiktheid' (p. 40);
- 'de sociale verhoudingen in Japan' (p. 41);
- de samenleving: 'zeer diffuus, emotioneel en moreel van karakter, en . . . in wezen *onbegrensd*' i.t.t. de staat: 'per definitie begrensd, aan jurisdictie en gebiedsafbakening gebonden' (p. 42);
- discretionaire bevoegdheden (p. 42);
- 'individueel welzijn - een gevoelstoestand van heelheid en zinbeleving' (p. 42);
- een niet-juridische 'conflictoplossingswijze' (p. 42).

Digitaal

- '(h)et afvuren van neuronen in het zenuwstelsel' i.t.t. de werking van 'klieren en hormonen' (p. 36);
- de dood (p. 36);
- 'het halen van een trein' (p. 36);
- het wetgevingsproces (p. 36);
- 'het westerse recht' (p. 37);
- '(b)esluitvorming in het algemeen' (p. 37);
- beslissingen van rechters (p. 37, 39);
- het beëindigen van '(e)n langshepend arbeidsconflict' door middel van een 'gouden handdruk' (p. 39);
- het huwelijk i.t.t. het samenwonen (p. 40);
- 'de kunstmatig gecreëerde . . . mogelijkheden van het recht (m.b.t. uitkeringen) en de controle op oneigenlijk gebruik' (p. 40);
- 'een referendum' (p. 40);
- conflicten gekenmerkt door grote 'tegenstellingen . . . zoals bij emotionele delicten als moord, verkrachting en dergelijke' (p. 41);

- ‘het juridische systeem van conflictoplossing’ (p. 41);
- ‘budgetfinanciering’ (p. 42);
- situaties van ‘grote machtsverschillen’ (p. 42);
- het ‘praten óver iets’ (p. 42);
- ‘acute . . . situaties van ellende, nood . . .’ (p. 43);
- ‘abstracte woorden’ (p. 43).

Wellicht zullen niet alle lezers er in slagen de gemeenschappelijke noemer van bovenstaande onderwerpen te ontdekken. Die lezers blijven net als ik zitten met de vraag, wat Schuyt eigenlijk bedoelt met de stelling, dat juristentaal ‘digitaler’ is dan leken taal.

3.2. *Feiten*

Een kritische beoordeling van Schuyts omgang met feiten is buitengewoon lastig. Geregeld legt hij uitspraken over voor zijn betoog belangrijke feiten als het ware in de volksmond, zonder uitdrukkelijk te zeggen of hij het met de volksmond eens is. Vervolgens gaat hij in één adem over tot een analyse of verklaring van de gestelde feiten. Dus bijvoorbeeld: ‘de vaak geuite bewering, dat de legitimiteit van rechtsbeslissingen is afgenomen . . .’ en de ‘(a)fgenomen legitimiteit . . . ten aanzien van vele besluiten van organen van openbaar bestuur’ die door niet verder geïdentificeerde personen ‘wordt . . . aangenomen’ (p. 8), worden in de rest van zijn betoog behandeld als het feit van legitimiteitsverlies (zie p. 5, 8, 13, 38). Schuyts analyse is echter niet gericht op de vraag waarom mensen zo iets zouden kunnen *denken*, maar op de vraag waarom het zo *is*. Bovendien neemt hij nergens afstand van de bonte verzameling van populaire beelden van de werkelijkheid die in zijn betoog dienst doen als gegevens. Het lijkt mij derhalve juist er van uit te gaan, dat hij niet alleen geconstateerd heeft, dat dergelijke voorstellingen van de werkelijkheid vóórkomen, maar dat hij ze ook voor eigen rekening neemt.

Er zijn vier clusters van empirische stellingen die voor zijn betoog van wezenlijk belang zijn:

1. ‘(M)aatschappelijke ongeregelheden’ en ‘geweldpleging’ zijn toegenomen en ‘geweld (wordt) al weer respectabeler bij aanwijsbare groepen’ (bijv. p. 5, 10); ‘gehoorzaamheid’ – althans de ‘vitale vanzelfsprekendheid van de prima facie verplichting’ ertoe – neemt af (p. 12); meer in het algemeen, het ‘gezag van recht en wet’ vermindert (p. 13), er is sprake van een ‘toenemende niet-aanvaarding van collectief genomen besluiten en administratieve of rechterlijke beslissingen’ (p. 11), met andere woorden, de ‘legitimiteit’ van het recht (p. 8, 35) wordt ernstig aangetast.

2. Er is een 'enorme toevloed van wetten' geweest de laatste jaren, en daarnaast ook van allerlei andere regels: Schuyt spreekt van een 'normenvloed' (p. 12; zie ook p. 5). 'We leven,' vindt hij, 'in een gereguleerde wereld.' (p. 5.)
3. Juristen en niet-juristen 'abstraheren' verschillend van de 'complexe (sociale) werkelijkheid van handelingen, gebeurtenissen, situaties en standen van zaken' zodat er 'twee taalsystemen' ontstaan. De één, 'ingebeld en gevoed door de rechtswetenschap en de dogmatiek' is 'precies, uitgekristalliseerd, zeer subtiel en genuanceerd . . . (en gebruikt vele) gestandaardiseerde begripsinhouden, die slechts na lange praktijkervaring volledig gekend worden.' De andere is 'vaag, slordig, emotioneel, niet door strakke dogmatiek of jurisprudentie bijeengehouden, adhoc-achtig en contextgebonden' (p. 23). In het verschil, en in het gebrek aan adequate transformatieregels, ligt een 'permanente bron van misverstand tussen justitiabelen en het recht' (p. 29).
4. Er zijn causale verbanden tussen de 'normenvloed,' de communicatiestoornissen tussen leken en juristen, en het 'ongeregeld heden'.

Ad 1. Nemen geweld, ongehoorzaamheid, ongeregelheden, enz. toe en de 'legitimiteit' van het recht af?¹ Ik weet dat zo'n vage indruk wijd verbreid is in de samenleving. Maar doet Schuyt er verstandig aan om dergelijke 'onrustgevoelens' onkritisch over te nemen? Mijns inziens zou een nieuwe sociaal-wetenschappelijke theorie ten aanzien van een bepaalde maatschappelijke ontwikkeling op een solidere basis moeten steunen. De vraag mag immers gesteld worden wanneer in de Nederlandse geschiedenis de kans slachtoffer te worden van geweld kleiner was dan nu, zeker wanneer rekening wordt gehouden met geweld binnen het gezin en met overheids geweld (inclusief hetgeen binnen inrichtingen, in en door het leger, enz., plaatsvindt). Hetzelfde geldt voor 'ongeregeldheden'. Wie meent dat ze zijn toegenomen, ten opzichte van de jaren '60 of van vroegere perioden, dient aan te geven op welke manier hij rekening heeft gehouden met allerlei aanwijzingen van het tegendeel.² 'Ongehoorzaamheid' is een nogal veelomvattend begrip, zodat een mening ten opzichte van trends daarin mij een hachelijke zaak lijkt; zeker is, dat van een algemene erkenning van een 'prima facie verplichting tot gehoorzaamheid' — althans wat de wetten van de staat betreft — tot voor betrekkelijk kort geleden geen sprake is geweest onder grote delen van de bevolking.³ Indien 'legitimiteit' verwijst naar een toestand van subjectieve aanvaarding van de bestaande institutionele voorzieningen voor openbare besluitvorming⁴, dan zie ik eigenlijk geen grond er aan te twijfelen, dat de 'legitimiteit' van de staat zich sinds de oorlog op een historisch ongekend

hoog niveau bevindt. Ik zou graag willen weten hoe Schuyt tot zijn tegenovergestelde indruk is gekomen.

Samenvattend: bij het nalopen van Schuyts veronderstellingen ten opzichte van recente maatschappelijke ontwikkelingen bekruipt de lezer het onbehaaglijke gevoel, dat de door Schuyt waargenomen maatschappelijke ontwikkelingen op niet veel meer berusten dan het vergelijken van een geïdealiseerd beeld van het verleden met een angstige kijk op het heden.

Ad 2. Of het aantal wetten is toegenomen hangt voor een deel af van de vraag wat als tel-eenheid voor één wet wordt genomen.⁵ Schuyt houdt geen rekening met dit meetprobleem. Toch is er wellicht een redelijke maatstaf te vinden met behulp waarvan aannemelijk te maken is dat de omvang van de Nederlandse wetgeving in deze eeuw flink is toegenomen.⁶ Gezien het feit echter dat wetgeving lang niet de enige of zelfs de omvangrijkste bron van rechtsnormen is, valt uit een toegenomen aantal wetten op zich geen 'normenvloed' af te leiden.⁷ Of de burger van deze tijd bij zijn handelen gebukt gaat onder méér of juist minder gedragsregels dan zijn voorvaders (die te maken hadden met allerlei regels van kerk, buurtschap, economische organisatie, stand e.d.), lijkt mij een interessante en zeer moeilijke vraag waarop het antwoord allerm minst evident is. De mening dat de totale regeldruk de laatste 100 jaar of zo aanzienlijk is afgenomen wordt vaak gehoord (bijvoorbeeld in verband met de idee dat het individualisme sterk is toegenomen). Het is daarom te betreuren, dat Schuyt zijn eigen mening met betrekking tot de 'normenvloed' met zo weinig precisie en zonder motivering geeft. Hierop kom ik later in deze bespreking terug in verband met het belang van het rechtspluralistische perspectief op het vraagstuk van de regeldruk.

Ad 3. Er zijn natuurlijk eigenaardige woorden die vaker door juristen dan leken worden gebezigd. Elk vak heeft een min of meer gespecialiseerd jargon: juristen onderscheiden zich niet van boeren en huisvrouwen wat dit betreft. Juristen hebben ook bepaalde soorten kennis met betrekking tot ándere dingen als ze het over een gegeven probleem hebben (bijv. andere soortgelijke gevallen, regels die indirect relevant kunnen zijn, enz.) – ook hierin lijkt de jurist op vele anderen. Schuyt wil echter méér beweren: dat leken en juristen 'totaal verschillend abstraheren' zodat er 'sprake (is) van tenminste twee taalsystemen' (p. 23; zie ook p. 29). Wat hij daarmee precies bedoelt, is niet helemaal duidelijk, maar de algemene strekking van zijn bewering lijkt mij onjuist. Juristen zijn immers tevens gewone leden van de samenleving. Het is daarom al onwaarschijnlijk dat de verschillen tussen hun taalgebruik bij hun beroepsactiviteiten en bij de rest van hun activiteiten zo groot zullen zijn en de overgangen zo scherp, dat er sprake zal kunnen zijn van relatief autonome 'taalsystemen'. Wanneer leken het over een juridisch onderwerp

hebben – en zeker wanneer ze in de gelegenheid worden gesteld kennis te nemen van de daarvoor relevante regels e.d. – vraag ik mij af of hun taalgebruik wezenlijk anders is dan dat van juristen. Er is, zoals Schuyt opmerkt, enig empirisch onderzoek gedaan naar het redeneergedrag van leken en juristen in vergelijkbare omstandigheden⁸, maar de algemene conclusie die we daaruit kunnen trekken is, dat de verschillen ertussen niet moeten worden overschat.

Ad 4. Ook al had Schuyt duidelijk gemaakt wat hij met toenemende ‘ongehoorzaamheid’ en afnemende ‘legitimiteit’, met een ‘normenvloed’ en met ‘twee taalsystemen’ precies bedoelt, en indien het hem vervolgens was gelukt om zijn stellingen daaromtrent aannemelijk te maken, dan nog zou er een opmerkelijke empirische zwakte in zijn verhaal zitten: de veronderstelling dat er een causaal verband is tussen deze verschijnselen. Schuyt steekt niet onder stoelen of banken dat hij geen aanhanger is van een ‘causaal-deterministisch wetenschapsprogramma’ (p. 18). Maar als men het ‘ongeregeld heden’ wil toeschrijven aan communicatie-aspecten van het recht, zal men toch aan moeten tonen, dat het één iets te maken heeft met het andere. Juist omdat anderen die over dit onderwerp hebben nagedacht geneigd zijn in ‘communicatie’ op zichzelf alleen een schijnprobleem te zien, indien het niet wordt betrokken op materiële tegenstellingen van politieke, sociale en economische aard⁹ zou het interessant zijn geweest wanneer Schuyt ons verteld had, hoe het komt dat hij de zaken anders ziet.

Even twijfelachtig lijkt mij de causale stelling, dat de transformatieproblematiek een ‘permanente bron van misverstand tussen justitiabelen en het recht’ is (p. 29; zie ook p. 31). Ik ben er niet zó van overtuigd, dat de interessante factor hier informatieverlies bij transformaties tussen digitale en analoge communicatie is. Het bewijs hiervoor zou ik graag geleverd zien. Zolang dat bewijs er niet is, blijf ik bij meer down-to-earth verklaringen voor de misverstanden die er ongetwijfeld zijn (zonder daaraan al te zwaarwichtige gevolgen te willen verbinden): burgers zijn vaak dom en onervaren, zoals iedereen hebben ze het moeilijk bij het onderscheiden van het eigen en het algemeen belang en zijn ze geneigd om hun eigen belang en hun gelijk te vereenzelvigen; het recht is (onnodig) gecompliceerd en uitgedrukt in (onnodig) moeilijke en omslachtige formuleringen¹⁰; er is een groot tekort (althans op sommige rechtsgebieden) aan juridische bijstand gezien de verwachtingen die de staat kennelijk heeft ten aanzien van de bureaucratische competentie van burgers; juridische specialisten hebben hun eigen (zeer uiteenlopende) redenen om niet al te veel te doen aan het uitleggen en verduidelijken van het recht (onder andere dat hun cliënten vaak geen behoefte hebben om goed in-

gelicht te zijn). Is het verschijnsel 'misverstand' niet al lang 'over-determined'? Voegt een moeilijke taal-theorie iets causaals toe aan deze en vergelijkbare verklaringen voor eventuele 'misverstanden'?

3.3. Literatuur

Schuyt haalt een groot aantal schrijvers aan, van Tolstoi, Camus en Shakespeare tot Jacob Israel de Haan, C.S. Peirce en A.M. Donner. Het wilde mij niet altijd even duidelijk worden wat deze met zijn betoog te maken hebben. Aan de andere kant miste ik verwijzingen naar schrijvers die zich wel met de betreffende materie hebben bezig gehouden.

Er is de laatste jaren vrij veel onderzoek gedaan naar communicatie-aspecten van het recht.¹¹ Het doet wat vreemd aan wanneer in een behandeling over dat onderwerp hiervan geen melding wordt gemaakt en zelfs gesuggered wordt, dat er tot nu toe 'niet zoveel specifieke aandacht (is) besteed aan de communicatie' (p. 22). De lezer kan moeilijk de originaliteit en bijzondere wetenschappelijke vruchtbaarheid van Schuyts nieuwe metafoor 'recht als communicatie' erkennen, tenzij duidelijk wordt gemaakt hoe deze 'theorie' zich onderscheidt van de ideeën van alle anderen die op dit gebied werkzaam zijn.

Schuyt stelt zich als algemeen doel inzicht te verschaffen in 'de sociale werking van wetten' (p. 15), dat wil zeggen in de concrete omstandigheden van interactie en handelen waarin wetsregels hun verwerkelijking in gedrag vinden. Het belang hiervan kan moeilijk worden overschat. Juist omdat zo veel van het 'effectiviteits'-onderzoek van de laatste jaren zich heeft beperkt tot correlatie- en dergelijke analyses van geaggregeerde en vrij oppervlakkige gegevens, weten wij nog steeds betrekkelijk weinig over wat er in de werkelijkheid van alledag gebeurt (of niet gebeurt), wanneer er een wetsregel is die daarop van toepassing is.

De samenleving wordt doorgaans voorgesteld als een norm- en structuurledig, waarin de boodschappen die door de wetgever worden afgevuurd rechtstreeks en zonder beïnvloeding door de sociale omgeving bij de burger aankomen. Schuyt deelt deze veronderstelling en verschilt van sommige effectiviteitsonderzoekers daarin, dat hij de oorzaak van (in)effectiviteit in de boodschap zelf zoekt en niet in eerste instantie bij de ontvanger. Wil men echter de *sociale* werking van wetsregels bestuderen, dan zal men rekening moeten houden met het feit, dat de samenleving allerm minst een norm- en structuurledig is. De handelende mens bevindt zich altijd in één of (doorgaans) meerdere sociale groepen, netwerken, en dergelijke, met eigen normen die van toepassing zijn op zijn gedrag en die in het algemeen aan effec-

tievare sancties gekoppeld zijn dan die van de staat. Vaak ontvangt de burger de boodschap van de wetgever ook via verschillende tussenpersonen en -structuren. De klassieke analyse van deze problematiek is Moore's artikel over het zogenaamde 'semi-autonomous social field', waarin een bepaalde manier van onderzoek naar de sociale werking van het recht gemotiveerd en geïllustreerd wordt.¹² Schuyts betoog had veel aan theoretische actualiteit en praktisch belang gewonnen, indien hij de communicatie-aspecten van het recht geplaatst had in de concrete situaties waar ze in feite vóórkomen en ze niet had laten hangen in de lege abstractie van 'de samenleving' als structuurloos geheel. Ik vraag me af of Moore's analyse, eventueel aangevuld met inzichten zoals die van Aubert¹³ met betrekking tot de onbegrijpbare taal, waarin de boodschappen van de wetgever doorgaans bij de burger worden overgebracht, niet een voldoende verklaring geeft voor de effectiviteitsproblemen waarover Schuyt zich zorgen maakt, zodat geen theorie over verschillende 'taalsystemen' daaraan toegevoegd hoeft te worden.

Naast bovenstaande voorbeelden van onderwerpen, die bij Schuyt aan de orde komen en waarover belangrijke maar voorzover blijkt door hem niet-gebruikte literatuur bestaat, ligt er een algemener literatuur-probleem aan zijn betoog ten grondslag. Dit probleem deelt Schuyt met vele collega-rechts-sociologen. De rechtssociologie bestaat namelijk uit minstens twee wetenschappelijke tradities, die weliswaar door historische toevalligheden een gescheiden institutioneel leven hebben geleid, maar die niet te onderscheiden zijn wat betreft onderwerp en probleemstelling, en nauwelijks meer wat betreft methodologie: de rechtsanthropologie en de rechtssociologie.¹⁴ Net als de meeste andere Nederlandse rechtssociologen lijkt Schuyt zich nauwelijks bewust te zijn van het bestaan van de voor zijn onderwerp relevante rechts-anthropologische literatuur.¹⁵ Zodoende loopt men het risico zich af te snijden van minstens de helft van het theoretisch inzicht en het empirisch materiaal dat voor een gegeven vraagstuk met betrekking tot het recht beschikbaar is. Bovendien wordt de pretentie van een sociale wetenschap *algemene* stellingen over sociale verschijnselen na te streven uitgehold door de nogal ethnocentrische en ahistorische tendensen van de rechtssociologische traditie.

Zeker wanneer men uitspraken doet over een onderwerp dat tot het typische werkterrein van de zuster-discipline behoort, is het aan te bevelen dat men zich op de hoogte stelt van wat er daarover in die zuster-discipline is geschreven. Het 'moderne' recht wordt bijvoorbeeld steeds door Schuyt vergeleken met het 'niet-westerse' en premoderne recht, zoals in de volgende passage:

In een traditioneel rechtssysteem van een schriftloze samenleving bestaat . . . (de) spanning tussen het ideële en het reële niet of althans minder (dan in een 'modern rechtssysteem'). In een systeem van gewoonterecht vallen norm en feit samen. De gewoonte, dat wil zeggen de reële manier van gedragingen, vormt tegelijk de *kenbron* van de norm. Er is nog geen scheiding gemaakt tussen de idee van de regel en de regelgeleide gedraging. Sinds de Franse revolutie kennen alle moderne rechtssystemen deze scheiding wel . . . (p. 26.)

Dit is pertinente onzin. Schuyt verkondigt hier de oudste canard van de rechtsantropologie, één waarin in ieder geval sinds de publikatie in 1926 van Malinowski's *Crime and Custom in Savage Society* haast niemand meer gelooft. Na Malinowski is de rechtsantropologie zo zeer de studie van 'trouble-cases' – dat wil zeggen, gevallen van normovertreding en -handhaving – geworden, dat de rol van het recht in 'trouble-less cases' van onproblematisch normgebruik en -verwerkelijking ten onrechte vergeten dreigde te worden.¹⁶ Of de frequentie van normovertreding en de mate van besef van het verschil tussen norm en gedrag hoger of lager zijn in 'traditionele' dan in 'moderne' rechtssystemen zou ik niet durven zeggen. In feite lijkt het mij in zijn algemeenheid (wélk 'traditioneel' rechtssysteem? wélke normen?) een nogal onzinnige vraag. Vast staat in ieder geval, dat de door Schuyt gestelde dichotomie een fantasie is.

Zoals Moore in het hierboven aangehaalde artikel en vele andere schrijvers duidelijk hebben gemaakt, tenzij vooropgesteld wordt, dat de rechtsorde van elke samenleving pluralistisch van karakter is en dat het recht van de staat maar één van de aanwezige soorten van recht is, kunnen wij weinig verwachten van studies naar de sociale werking van wetsregels. Het is, met andere woorden, een essentiële theoretische/methodologische eis bij de sociaal-wetenschappelijke bestudering van het recht, dat men bewust afstand neemt van de normatieve *claim* van de moderne staat een monopolie te hebben op alles wat 'recht' mag heten. Hierover is de laatste jaren veel geschreven.¹⁷ Schuyt wekt echter de indruk de monopolistische claim van de moderne staat kritiekloos te hebben overgenomen. Dus spreekt hij van een 'normenvloed', kennelijk op grond van nationale wetgeving alleen.¹⁸ Toch moet de toets van de stelling, dat de hoeveelheid recht is toegenomen, bij de burger en niet in wetboeken gezocht worden. *Is* er sprake van een toegenomen normendruk? *Is* het individu in het Nederland van vandaag meer beperkt in zijn handelingsvrijheid door rechtsregels dan het individu in vroeger tijden of in een 'niet westerse samenleving'? *Is* onze wereld bijzonder 'gereguleerder'? Zo gesteld, en lettend zowel op het niet-officiële recht als op het recht van de staat, wordt het antwoord zeer problematisch. *Is* er een reden om de vraag *anders* te stellen? Gaat Schuyts verhaal om een 'normenvloed' of om een verschuiving van norm-bronnen, waarbij de staat meer en meer

van de reeds bestaande rechts-taken overneemt? Indien door rekening te houden met het rechtspluralistische karakter van de samenleving zijn vraag in die tweede zin had geluid had zijn betoog er ongetwijfeld anders en genuanceerder uitgezien.

4. Conclusie

Tot mijn spijt ben ik na herhaald lezen van Schuyts oratie er niet in geslaagd met voldoende zekerheid te achterhalen wat hij met de door hem ten tonele gevoerde begrippen precies bedoelt en in hoeverre de door hem veronderstelde feiten en causale verbanden aanwezig of althans aannemelijk zijn. De nodige aansluiting bij de voor zijn onderwerp belangrijke literatuur heb ik niet kunnen vinden. Waaruit de wetenschappelijke bijdrage van zijn betoog aan het beantwoorden van 'de lastige vraag naar de beredeneerde omvang van de verzorgingstaak van de Staat' (p. 42) zou kunnen bestaan blijft voor mij raadselachtig. Dit stelt des te meer teleur nu deze oratie geen pretentieloos gelegenheidsstukje is. Het is eerder de verkondiging van een programma. Schuyt had al eerder eenzelfde verhaal gehouden voor een internationaal forum¹⁹ en hij heeft inmiddels een beleidsadvies uitgebracht met betrekking tot de centrale sturing van rechtssociologisch onderzoek, dat voor een deel van de in zijn oratie behandelde ideeën uitgaat.²⁰ Het is echter de vraag of men er verstandig aan doet een wetenschappelijk programma te baseren op ideeën die kennelijk nog in een tamelijk onrijp stadium zijn.

Noten

1. T.o.v. wát? Alleen op p. 10, en dan alleen t.a.v. geweld, wordt de gestelde toename gerelateerd aan 'de twee hieraanvoorafgaande decennia,' zonder dat echter de keus daarvan als maatstaf gemotiveerd wordt.
2. Zie bijv. Dekker en Johannes, 'Sire, het volk mort' *Vrij Nederland*, 4 december 1982.
3. Zie bijv. E.P. Thompson, *Whigs and Hunters* (1975) voor het achttiende-eeuwse Engelse platteland; G. Overdiep, *Rechtsbescherming van de Feitelijke Verhouding tussen het Onwettige Kind en Zijn Ouders* (1955) voor huwelijksgedrag in Drenthe vroeger in deze eeuw; etc. Wie een laag niveau van moord, roof, diefstal, enz. — gesteld dat het er vroeger was — vereenzelvigt met gehoorzaamheid aan de wet, vergeet al te gemakkelijk o.m. dat ze al lang verboden waren vóórdat de wet er was en nog steeds buiten de wet om verboden zijn.
4. Het begrip 'legitimiteit' wordt niet door Schuyt gedefinieerd. Kennelijk acht hij het van toepassing zowel op een attitude t.a.v. wetten alsook op handelen, op subjectieve reacties (bijv. n.a.v. teleurgestelde verwachtingen, zie p. 30-31) alsook op een maatschappelijke stand van zaken, op specifieke alsook op algemene aanvaarding van het recht (bijv. p. 34). Zie Hyde, 'The concept of legitimation in the sociology of law', 1983, *Wisconsin Law Review*, 1, voor een kritische bespreking van de empirische waarde van het begrip.

5. Schuyt heeft het over 'wetten in formele zin' (p. 12). Hiertussen zitten wijzigingswetten i.v.m. reeds bestaande wetten, wetten die gemeentegrenzen wijzigen, en allerlei andere wetten die niets met een 'normenvloed' van doen hebben.
6. Schuyt haalt M. van Schendelen en H. van Maarseveen, *Proces van Wetgeving* (1976) aan i.v.m. de stelling, dat in de periode 1960-69 per jaar '95 wetten in formele zin' werden aangenomen (p. 12). Uit hun studie valt echter niet af te leiden, dat er sprake is van een 'enorme toevloed van wetten' in deze eeuw. In de tien jaar die ze bestudeerd hebben is geen toename te constateren.
7. Levenbach bijv. constateerde t.o.v. allerlei moderne wetgeving die de inhoud van de in het BW vastgestelde rechten en plichten mede bepaalt, dat er vaak al in 1838 ' "politieregtelijke" regelingen van hoger en lager organen' m.b.t. dezelfde onderwerpen bestonden. Zie Levenbach, 'Het BW en de maatschappelijke verhoudingen van 1838 tot heden,' in P. Scholten en E. Meijers, *Gedenksboek Burgerlijk Wetboek 1838-1938* (1938), p. 166.
8. Zie bijv. J. ten Kate en P. van Koppen, *Invloed van Persoonkenmerken van de Rechter op Civielrechtelijke Beslissingen* (1982). Cf. Roos, 'Weber's view concerning lay adjudication', *NNR*, 1983/2.
9. Zie bijv. Van den Bergh, *Recht en taal*, preadvies, Koninklijke Notariële Broederschap, 21 sept. 1979, Kluwer, 1979.
10. Vgl. Danet, 'Language in the legal process', 14, *Law and Society Review*, 445 (1980)
11. Zie Danet, *op.cit.* noot 10, voor een overzicht van de recente literatuur; zie ook A. Allott, *The Limits of Law* (1980). Van den Bergh, noot 9 boven, geeft een evenwichtige, voorzichtige en genuanceerde behandeling van verschillende relaties tussen taal en recht. Gezien de frappante overeenkomsten op enkele punten, de belangrijke aanpassingen in Schuyts betoog die een kennismaking met van den Berghs behandeling op het eerste gezicht noodzakelijk zou hebben gemaakt (bijv. i.v.m. de idee dat juristentaal en leken taal twee 'taalsystemen' zijn), en het feit dat Schuyt kennelijk van den Berghs preadvies onder ogen heeft gehad (zie *ibid.* p. 7), had een verwijzing ernaar misschien enige verwarring over de relatie tussen beide stukken kunnen verhelpen.
12. Zie Moore, 'Law and social change. The semi-autonomous social field as an appropriate subject of study', 7, *Law & Society Review*, 719 (1973).
13. Zie Aubert, 'Enkele sociale functies van wetgeving', in: *Proeven van rechtssociologie* (vert. K. Schuyt) (1973). Ook Ehrlichs onderscheid tussen 'rules for decision' en 'rules of conduct' kan in dit verband verhelderend zijn. Zie E. Ehrlich, *Fundamental Principles of the Sociology of Law* (Moll transl., 1936).
14. Zie voor een uitgebreidere motivering van het standpunt dat er geen wetenschappelijk relevant verschil is, Griffiths, 'Legal anthropology in the Netherlands in the 1970s' *NNR*, 1983/2.
15. Ook in een recent beleidsadvies m.b.t. de toekomst van rechtssociologisch onderzoek in Nederland gaat Schuyt voorbij aan de rechtsantropologische helft van de discipline. Zie Schuyt, 'De sociaal-wetenschappelijke bestudering van het recht,' in: A.D. Wolff-Albers en H.F.M. Crombag (red.), *Visies op Onderzoek in Enkele Sociale Wetenschappen*, Staatsuitgeverij, 1982.
16. Zie Holleman, 'Trouble-cases and trouble-less cases in the study of customary law and legal reform', 7, *Law and Society Review*, 585 (1973). Overzichten van de literatuur over 'dispute processing' zijn te vinden in Abel, 'Toward a comparative theory of dispute institutions in society', 8, *Law and Society Review*, 217 (1973); Snyder, 'Anthropology, dispute processes and law: a critical introduction', 8, *British Journal of Law and Society*, 141 (1981); S. Roberts, *Order and Dispute - An Introduction to Legal Anthropology* (1979).
17. Zie bijv. Galanter, 'Justice in many rooms: courts, private ordering and indigenous law',

- 19, *Journal of Legal Pluralism*, 1, (1981); Van den Bergh, 'Eenheid en veelheid van recht in de moderne wereld. Enkele gedachten over de toekomst van het volksrecht' in: *'t Exempel Dwinght. Opstellen Aangeboden aan prof. mr. I. Kisch*, W.E.J. Tjeenk Willink, 1975.
18. Op één plaats (p. 5) beperkt Schuyt zijn stelling m.b.t. de 'normenvloed' tot regels van het 'openbaar bestuur'. Of zo'n beperking inderdaad als zodanig bedoeld is, is uit de context niet duidelijk. Nergens legt hij uit, op welke theoretische gronden zo'n beperking zou rusten.
19. Openingslezing, 'Law as communication', Congres van het ISA Research Committee on Sociology of Law, Oxford, 24 september 1981.
20. Zie Schuyt, *op.cit.* noot 15 boven. Deze wordt besproken door Niemeijer in *NNR*, 1982/2. p. 133.